

Utazás az örmény eredet nyomában

*Bálint Kovács – Grigor Grigoryan (Hg.):
Der Reisebericht des Minas Bžškeanc' über
die Armenier im östlichen Europa (1830).
Böhlau Verlag, Köln, 2019. 485 oldal*

Kovács Bálint és Grigor Grigoryan elsőként teszi elérhetővé az örmény nyelvet nem értő közönség számára Minas Bžškeanc 1830-ban megjelent, harmadik kelet-európai utazásáról készített úti beszámolóját. Minas Bžškeanc (1777–1851) egy örmény katolikus szerzetesrend, a mechtarista rend velencei ágának tagjaként foglalatostkodott a Közép- és Kelet-Európában élő örmények közös származás-elméletével. Noha az útleírás 1830-ban jelent meg, maga az utazás 1820-ra tehető. Ekkor Bžškeanc már két korábbi utazáson túl volt, melyek célja szintén az örmény eredet kutatása volt, jöllehet más úti-céllal. A harmadik utazásra azért vállalkozott, hogy Közép- és Kelet-Európát bejárva számba vegye, hol található Ani városából származó jelentősebb örmény csoport, és igazolja a korban divatos „Ani-származás” elméletet. Az elmélet a középkori örmény királyság fővárosát, Anit (jelenleg Törökország) tekinti az örmény államiság szimbólumának. A 11. században elfoglalt városból az örmények különböző időszakokban elvándoroltak, és eltérő helyeken telepedtek le. A város azonban az összetartozás és a közös eredet jelképe lett egy olyan korban, amikor az örményeknek nem volt önálló állama.¹

A Kovács Bálint és Grigor Grigoryan által szerkesztett, német nyelven megjelent könyv tartalma túlmutat az útleírás fordításán, hiszen a szerzők, ahogy azt a címlapon is feltüntetik, bevezetik és kommentálják is a művet.

A könyv alapvetően két részre oszlik. Az első, rövidebb részben a két szerző összefoglalja a mű olvasásához és megfelelő értelmei-

zéséhez szükséges alapvető ismereteket. A második rész maga az útleírás. A mű kommentálásához és a keletkezés körülményeinek bemutatásához a szerzők jelentős mennyiségű szakirodalmat használtak fel, melynek listája az útleírást követő tizenöt oldalon található. A könyvet a névmutató zárja. Az általános bevezetőt követően két tanulmányt talál az olvasó: Marc Nichanian „Minas Bžškeanc útleírása” és Kovács Bálint „Ani, az örmény főváros és az »Ani-örmények« Erdélyben” címmel. A Bžškeanc által bejárt útvonalat az olvasó térképen követheti nyomon, melyen a szerzők mindhárom utazás útvonalát jelölik, ahogy a jelentősebb örménylakta területeket, valamint az 1820-as és a mai államhatárokat is.

A bevezetésben a szerzők felhívják a figyelmet az útleírás legfontosabb sajátosságaira, hiszen, ahogy maguk is állítják, az útleírás igazán akkor válik érdekessé, ha ismerjük a keletkezés korának sajátosságait és azokat a társadalmi körülményeket, melyekben a leírás született. Kiemelik többek között a műfaj 19. századi irányváltását, melynek következtében a korábbi, szinte kizárólag vallási célú utazások helyett az utazót egyre inkább a felfedezés és az egzotizmus érdekli. Az előszó arra is kitér, hogy az útleírás értelmezésénél mindig figyelembe kell vennünk, hogy az utazó vélhetőleg milyen olvasóközösségnek szánta leírását, és milyen kapcsolati hálóval rendelkezett. A szerzők felhívják a figyelmet a leírásban található számos elmentmondásra is, többek között arra, hogy Bžškeanc olyan településeket is bemutat, ahol vélhetőleg soha nem járt (a korban ez nem ritka jelenség!), és az örmény közösségek említésénél nem tesz különbséget a magukat Ani városából származtatók és az egyéb eredetű örmények között, noha útjának fő célja éppen az, hogy a kelet-európai

¹ Bővebben lásd: Kovács Bálint: *Az elképzelt őshaza*. Világtörténet, 3. évf. (2014) 509–518.

Ani-örményeket kutassa fel. A szerzők felhívják a figyelmet arra is, hogy Bžškeanc nem beszél a látogatott országok nyelvét, a keresett örmények pedig ekkorra nyelvükben teljesen asszimilálódtak a többségi nyelvhez, így a bemutatás szükségképpen hiányos, hiszen az utazó nem tud a helyiekkel kommunikálni. Ez a tény jól megmutatkozik az útleírásban, amely egyfajta „leltárként” is értelmezhető, melyben az utazó a számára fontos épületekről (leggyakrabban templomok) és intézményekről (például iskolák), valamint feliratokról tesz említést. A helyi szokások és a terület lakóinak leírása viszont teljesen hiányzik a leírásból. Ez alól egyedüli kivételt képez az örmény lakosok számának becslése és az adott társadalomban elfogadott helyük megállapítása. (A szerzők ezzel kapcsolatban megjegyzik, hogy Bžškeanc a valóságosnál jóval nagyobbra becsüli az örmény eredetű lakosok számát, ezzel is hangsúlyozva küldetése fontosságát.)

A szerzők kiemelik, hogy Bžškeanc műve, jóllehet rendkívüli jelentőséggel bír, nem egyértelműen útleírás, hanem formailag több műfaj keveréke, mely kizárólag a szemmel látható és szakirodalomban elolvasható történelmi és földrajzi tényeket foglalja össze. Az utazó személyéről, életéről az út során semmi sem derül ki (hacsak nem következtetünk vallásosságára a templomok és egyéb vallási helyek iránti erős érdeklődéséből). Jóllehet a szerzők nem említik, a mű fontos sajátossága, hogy Bžškeanc az utazás módjairól sem számol be: nem tudjuk, hogy mennyi ideig tartott az utazás, és milyen nehézségekbe ütközött útja során.

Az útleírás erősen tudományos igényű, amit az utazó által sűrűn használt idézetek és szerzők is alátámasztanak. A mű jelentősen hozzájárult az Ani-elmélet elterjedéséhez, amit maguk a szerzők is kiemelnek. Bžškeanc utazása nélkül ez aligha történhetett volna, ami rámutat arra, hogy az útleírás műfaja, mely a 19. század elején szinte egyedüli információforrásnak számított, milyen nagy közvéleményformáló erővel bírt.

Az elméleti bevezetőt Marc Nichanian tanulmánya követi, melynek alapvető célja bemutatni Bžškeanc első utazása után írt, *Die Geschichte von Pontos* című művét, és ezzel ábrázolni az utazó leíráshoz használt módszereit, valamint az általa ábrázolt világ legfőbb sajátosságait. Nichanian rámutat az útleírás komplexitására, mely egyszerre koncentrálna a múltra és a jelenre, hiszen a kortársakon keresztül igyekszik bebizonyítani egy régmúltban gyökerező, csupán mondákon és feltevéseken alapuló elméletet. Bžškeanc utazása így egyszerre zajlik a jelenben és a múltban, nem csupán azért, mert megidézi Ani városát, hanem azért is, mert útleírásában előszeretettel mutat be romokat, régi épületeket, az idő által szinte megsemmisített, nehezen kiolvasható feliratokat. Nichanian a szöveg legfontosabb tulajdonságának az (eredet)mítoszt teremtő erőt tekinti, mely magyarázatként szolgál arra, hogy egyes elemek (hit, népcsoportok származása) miért kapnak nagyobb szerepet, míg más jellegű ismeretek (nem örmény lakosok, az utazás körülményei) miért hiányoznak teljesen a leírásból. Az első utazás alapján készült mű ismeretét elengedhetetlenül fontosnak tartja ahhoz, hogy Bžškeanc kelet-európai utazását megfelelő módon értelmezni tudjuk, valamint rámutat arra, amit valószínűleg maga az utazó is kiindulási alapnak tekintett, hogy a múlt ismerete nélkül lehetetlen a jelen eseményeinek vizsgálata. Első utazásának leírásánál ezért támaszkodik nagyrészt a múlt eseményeire és a múltra utaló tényezőkre (romok, szokások).

Kovács Bálint tanulmánya az erdélyi Ani-örményekről kiemeli az Ani-kultusz változásait: míg a 12. században az államiság szimbólumának számított, a 19. századra a lerombolt Ani a függetlenség szimbóluma lett, ezzel egyfajta mágikus erőt adva a területnek. A 19. század a Föld megismerésének, feltérképezésének ideje, ez alól Ani városa sem kivétel. A területen végzett tudományos expedíciókból Bžškeanc is profitál, hiszen útleírásához felhasználja a felfedezőik által közzétett írásokat, és maga is az eredet-

kutató „expedíció” részeként indul kelet-európai útjára.

Az alapos, nyolcvan oldal hosszú elméleti bevezetés után következik az eredeti örmény nyelvről német nyelvre fordított és kommentált útleírás. Maga a szöveg négy részből áll. Az előszóban Bžskeanc az örmény civilizáció jelentőségét hangsúlyozza. Az első rész Ani városáról ad tájékoztatást, melyet, ahogy a szerkesztők kiemelik, maga az utazó soha nem láthatott, így valójában egy saját maga alkotta „Ani-képet” hagyományoz az olvasóra. A harmadik rész maga az úti beszámoló, mely történelmi és földrajzi elemek keveréke. Az útleírás Bécsben kezdődik, majd Lengyelország, Magyarország (ma Erdély és a Felvidék kis része), Bukarest és környéke, Moldova, valamint Oroszország déli, Krímmel határos része kerül bemutatásra. A negyedik részben, melynek címe egyfajta visszaemlékezést jelöl, további, az útja során valójában nem érintett, jelentősebb örmény lakossal rendelkező városokat mutat be a „Tatárföldről”, Grúziából és a Krím-félsziget egy részéről.

Az útleírást a szerzők lábjegyzeteken keresztül kommentálják. Ezek leggyakrabban az útleírásban említett személyekre, földrajzi nevekre vonatkozó információk, egyes életrajzi adatok kiegészítése. Azonban a jegyzetekben nem csupán magyarázatok találhatóak, hiszen a szerzők folyamatosan összevetik az útleírás állításait a korabeli, vagyis a 19. század első feléből származó és a későbbi, 20. századi szakirodalommal is. Vagyis nem csupán azt vizsgálják, hogy a korban elvárható ismeretek, sztereotípiák, világképek mennyire jelennek meg az útleírásban, hanem azt is, hogy mennyiben térnek el a kutatók mai ismereteitől. A szerzők több esetben jelölnek egy információhoz korabeli és későbbi szakirodalmat is, amiből arra következtethetünk, hogy Bžskeanc bizonyos kérdésekben meglehetősen pontos ismeretekkel rendelkezett, és állításai sok esetben ma is helytállóak. A modern szakirodalmi hivatkozások egyúttal segítik a téma iránt érdeklődő olvasót.

A szerkesztők lábjegyzetekben fedik fel a szöveg esetleges ellentmondásait és hívják fel a figyelmet az ismétlésekre, valamint az egymást kiegészítő részekre. A könnyebb hivatkozás érdekében az egyes egységeket (bekezdések, idézetek) számokkal jelölték. Jól lehet a szerkesztők megjegyzései valóban segítik az olvasást, nem befolyásolják az olvasót a mű szabad értelmezésében.

A könyv olvasása során a befejezés keltet némi hiányérzetet az olvasóban, ugyanis a jól felépített és szakmailag is hasznos bevezető mellett a konklúzió teljesen elmarad. Ezt a hiányérzetet súlyosbítja, hogy maga az utazó sem fűz befejező gondolatokat művéhez, így Halbat [Haghpat] monostor bemutatása után a leírásnak egyszerűen vége szakad, a következő oldalon már a Kovács Bálint és Grigor Grigoryan által felhasznált irodalomjegyzék található.

Véleményünk szerint a mű igazi jelentőségét az előszó és a hozzászólott tanulmányok adják, ez ugyanis rávilágít arra, hogy a felfedezésekről, találmányokról, iparosításról és terjeszkedésről ismert Nyugaton kívül is hasonló eszmék léteztek, a korabeli, talán kevésbé dokumentált területek éppúgy vágyhattak az újra és saját történelmük megismerésére, mint ahogy azt az általunk jól ismert Nyugat is tette. Bžskeanc leírása és a két szerző megjegyzései bebizonyítják, hogy érdemes a Nyugaton kívüli országok eszmétörténetével is foglalkozni.

A kiadók nem mint útleírást, sokkal inkább mint az örmény önmeghatározáshoz, a 19. századi örmény világkép és eszmerendszer megismeréséhez feltétlenül szükséges forrást értelmezik Bžskeanc szövegét, ezért hagyják részlegesen figyelmen kívül a leírást ténylegesen útleírássá alakító tényezők meglétét vagy éppen teljes hiányát. Ebből kiindulva a Kovács Bálint és Grigor Grigoryan szerkesztésében megjelent mű leginkább az örmény történelem, az eredetkeresés és a 19. századi Európán kívüli világ iránt érdeklődők számára lehet hasznos olvasmány.

MIHÁLYI DOROTTYA